

พุทธปรัชญาเซน : ความเป็นมาและสารัตถะกับการดำเนินชีวิตร่วมสมัย

ZEN BUDDHIST PHILOSOPHY : BACKGROUND AND THE ESSENCE AND CONTEMPORARY LIFE

บุญวัฒน์ บุญทะวงศ์¹ และ พระครูภาวนาโพธิคุณ²

มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย¹

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น²

Boonyawat Boontawong¹ and Phrakhru Bhavanabodhikun²

Loei Rajabhat University, Thailand¹

Mahachulalongkornrajavidyalaya, KhonKaen Campus²

Corresponding Author, E-mail: boonyawat2558@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความเป็นมาของพุทธปรัชญาเซน 2) วิเคราะห์สารัตถะของพุทธปรัชญาเซน และ 3) สังเคราะห์สารัตถะของพุทธปรัชญาเซนกับการดำเนินชีวิตร่วมสมัย “เซน” หมายถึงสมาธิ หรือ ฌาน คือ การใช้จิตเพ่งพินิจเพื่อให้เข้าใจความจริงของสรรพสิ่ง และใช้เป็นชื่อของนิยายที่แยกออกมาจากพุทธศาสนานิกายมหายาน ซึ่งได้แยกออกไปจากนิยาย “เถรวาท” หลังจากการสังคายนาครั้งที่ 2 มหายานเป็นศาสนาแบบหัวก้าวหน้า (Progressive Group) ไม่ยึดติดในรูปแบบเดิม กล้าที่จะคิดและวิพากษ์คำสอนเดิมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคิดและวิพากษ์แล้วไม่เพียงแต่คิดและวิพากษ์เฉย ๆ แต่ยังได้นำมาเป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันด้วย จึงเป็นเหตุให้พุทธศาสนานิกายเซนแผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง มีผู้นับถือเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ สำหรับสารัตถะสำคัญของพุทธปรัชญาเซนได้แก่ทัศนะเรื่อง “พุทธภาวะ” โดยพุทธปรัชญาเซนเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนสามารถเข้าถึงความเป็นพุทธะได้ และทัศนะเรื่อง “จิตเดิมแท้”

* ได้รับบทความ: 28 กุมภาพันธ์ 2564; แก้ไขบทความ: 15 กรกฎาคม 2564; ตอรับตีพิมพ์: 8 กันยายน 2564

เป็นจิตที่บริสุทธิ์ แต่ต่อมาค้นหา อุปาทานทำให้มนุษย์ยึดติดและลุ่มหลง หากมนุษย์ทำลายอวิชชา คือ ความเข้าใจผิดคิดลุ่มหลงได้ จิตก็จะกลายเป็นจิตเดิมแท้ ปัจจุบันมีผู้ศึกษาปฏิบัติตามหลักพุทธปรัชญาเช่น อย่างกว้างขวาง ด้วยวิธีการคือ มีสติ สัมรวมจิต อยู่กับปัจจุบันอย่างตื่นรู้ ทำให้คลายความวิตกกังวล มีความสุขในชีวิตอย่างเห็นได้ชัด

คำสำคัญ: เซน; พุทธปรัชญา; สารัตถะ

Abstract

This article aims to (1) Studying the history of Zen Buddhism, (2) Analysis of Buddhist substance of Zen philosophy, and (3) Synthesis of Buddhist essence, Zen philosophy and contemporary life. "Zen" means meditation or contemplation is the use of the mind to focus on understanding the truth, and used as the name of a sect that is separate from Mahayana Buddhism, Separated from the sect "Theravada" After the 2nd Amendment. Mahayana Buddhism is a progressive group, not attached to the original form, Dare to think and interpret original teachings, especially when thinking and narrating, not only thinking and narrating, but also to bring them into practice in daily life. That is why Zen Buddhism spread widely, there is a growing number of worshipers respectively. The essence of Zen Buddhism is the view of "Buddhism" by Zen Buddhist Philosophy believes that all human beings can reach the Buddha image. And the view of "genuine mind" is pure mind. But later lust Prejudice makes human beings attached and fascinated. If humans destroy ignorance is a misunderstanding and enchantment. The mind will become the original mind. Today, there is a wide study of Zen Buddhism. By means of being conscious and conscious and awake in the present Relieve anxiety there is clearly happiness in life.

Keywords: Zen; Buddhist Philosophy; Essence

บทนำ

พุทธศาสนาเกิดขึ้นมาในโลกเป็นเวลานาน 2600 กว่าปีแล้ว หากไม่มีหลักการที่เป็นคุณูปการ ต่อโลกและชีวิตจริง พุทธศาสนาคงไม่สามารถผ่านกาลเวลามานานถึงเพียงนี้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า พุทธศาสนาที่ได้รับการศึกษาปฏิบัติกันในโลกยุคปัจจุบันเป็นพุทธศาสนาแบบมหายาน (Mahayana Buddhism) นั่นเอง ที่เป็นเช่นนี้ เพราะไม่ยึดติดในรูปแบบเดิม กล้าที่จะคิดและวิพากษ์คำสอนเดิม

โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคิดและวิพากษ์แล้วไม่เพียงแต่คิดและวิพากษ์เฉย ๆ แต่ยังได้นำมาเป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวันอีกด้วย เช่นพระอาจารย์โตเก็น เซนจิ พระสงฆ์เซนชาวญี่ปุ่นกล่าวว่า “พื้นที่ใหม่ไฟไม่ได้กลายเป็นถ่าน ชีวติไม่ได้เปลี่ยนเป็นความตาย ฤดูหนาวไม่ได้กลายเป็นฤดูใบไม้ผลิ เพราะทุกขณะคือ ช่วงเวลาของมันเอง” (นพพร เทปสิทธา, 2556 : 22-23) หรือกรณีโคลกธรรมของชินเซาที่ว่า “กายของเราคือต้นโพธิ์ ใจของเราคือกระจกเงาอันใส เราเช็ดมันโดยระมัดระวังทุก ๆ โมงยาม ไม่ให้ฝุ่นละอองจับ” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 6) ซึ่ง อุง-เจิน สังฆปริณายกองค์ที่ 5 ได้ให้เขาเขียนเพื่อตรวจสอบคุณภาพจิตว่ามีความเข้าใจธรรมระดับไหน ต่อมาฮุย-นัง (เว่ยหลาง) ซึ่งอ่านหนังสือไม่ออกและเขียนไม่ได้ ได้คิดโคลกธรรมขึ้นมาบทหนึ่งความว่า “ไม่มีต้นโพธิ์ ทั้งไม่มีกระจกเงาใสสะอาด เมื่อทุกอย่างว่างเปล่าแล้ว ฝุ่นจะลงจับอะไร” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 10) เป็นต้น จึงเป็นเหตุให้พุทธศาสนาหายานเป็นศาสนาที่มีประโยชน์ต่อสังคมอย่างแท้จริง (Engage Religion) คือเป็นศาสนาที่ใช้ปฏิบัติได้จริงในชีวิตประจำวัน จึงมีผู้สนใจศึกษาพุทธศาสนาหายานมากขึ้น โดยเฉพาะในสังคมร่วมสมัยที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอย่างมากในปัจจุบัน ดังนั้นพุทธศาสนาหายาน จึงได้รับการศึกษาและเผยแผ่ออกไปอย่างกว้างขวาง เพราะเป็นพระพุทธศาสนาที่ใช้ได้กับคนทุกคน แม้คนที่ไม่รู้หนังสือ ขอเพียงแต่ให้มีสติปัญญาตามปกติทั่วไปเท่านั้น

ปฐมทัศน์ของพุทธปรัชญาเซน

ศาสนาพุทธศาสนาในโลกเมื่อกาลเวลาผ่านไป ย่อมมีการแบ่งแยกย่อยออกไปเป็นหลายกลุ่มหลายคณะอันเนื่องมาจากสาเหตุที่สำคัญ 2 ประการ ได้แก่ (1) การปฏิบัติไม่เหมือนกันตามหลักคำสอนเดิมที่เรียกว่า “สี่ลสามัญญตา” (2) การมีความคิดเห็นหรือทัศนะทางธรรมไม่ตรงกันตามหลักคำสอนเดิมที่เรียกว่า “ทิฏฐิสามัญญตา” (อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์, 2539 : 5) สำหรับการแตกแยกแนวความคิดด้านพุทธศาสนานั้นได้เกิดมาบ้างแล้วในขณะที่พระพุทธองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ดังกรณีของภิกษุชาวโกสัมพีที่มีความคิดเห็นด้านวินัยขัดแย้งกันจนเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ต้องเสด็จไปจำพรรษาที่ป่าปาลิเลยกะ และกรณีพระเวททัตได้ทูลขอให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุขุดดินเนื้อตลอดชีพ เป็นต้น

แต่ความขัดแย้งทางความคิดได้มาปรากฏชัดเจนที่สุดเมื่อคราวการทำสังคายนาครั้งที่ 2 ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากพุทธปรินิพพานไปแล้ว 100 ปี การทำสังคายนาครั้งนี้ปรารภเหตุที่พระภิกษุชาววัชชีมีความประพฤติหย่อนและมีความคิดเห็นทางวินัย 10 ข้อแตกต่างกัน และการตีความพระธรรมวินัยความเข้าใจตนเองและเพื่อประโยชน์ของกลุ่มตนเอง เช่น ตีความวินัยว่า ภิกษุสามารถเก็บเกลือไว้ในแขนง (เขาสัตว์) เพื่อเอาไว้ฉันได้ไม่ต้องอาบัติ ตะวันบ่ายคล้อยเกินเที่ยงวันไปแล้ว 2 นิ้ว ฉันอาหารได้ไม่เป็นอาบัติ เป็นต้น เป็นเหตุให้ภิกษุจำนวนหนึ่งซึ่งมีจำนวนมาก (มหาสังฆิกะ) ไม่เห็นด้วยกับการทำสังคายนาครั้งนี้ ได้พากันไปทำสังคายนาใหม่ที่เมืองปาฏลิบุตร เรียกกลุ่มเดิมว่า “หินยาน” แปลว่า “ยานเล็ก” และ

เรียกกลุ่มตนเองว่า “มหายาน” แปลว่า “ยานใหญ่” ซึ่งได้วิวัฒนาการเป็น “เถรวาท” แปลว่า “ผู้ปฏิบัติตามพระเถระผู้สืบทอดพระพุทธศาสนาต่อมาจากพระพุทธเจ้า” และ “อาจารย์วาท” แปลว่า “ผู้ปฏิบัติตามอาจารย์ผู้ทำสังคายนาครั้งนี้” ตามลำดับ โดยที่นิกาย “เถรวาท” ได้เผยแผ่ไปทางใต้ คือ ศรีลังกา พม่า ลาว ไทย และกัมพูชา จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “นิกายฝ่ายใต้” และ นิกาย “อาจารย์วาท” ได้เผยแผ่ไปทางเหนือ เช่น จีน ญี่ปุ่น เกาหลี เป็นต้น จึงเรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า “นิกายฝ่ายเหนือ” และ นิกายฝ่ายเหนือหรือ “มหายาน” นี้เองได้แบ่งแยกย่อยออกเป็นนิกายเล็กนิกายน้อยอีกรวม 18 นิกาย ซึ่งในจำนวน 18 นิกายนั้น มี นิกาย “เซน” เป็นนิกายหนึ่ง ซึ่งเน้นการปฏิบัติวิปัสสนาเป็นหลัก เป็นปรัชญาจิตนิยม โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่า “มนุษย์ทุกคนมีพุทธภาวะ” คือ สามารถที่จะบรรลุความเป็นพุทธะได้ด้วยปัญญาบารมีที่มีความเฉียบแหลมมองสรรพสิ่งอย่างชัดเจน

พุทธศาสนานิกายเซนเป็นพุทธศาสนานิกายหนึ่งที่พัฒนาขึ้นในดินแดนจีนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 7 และโดยการผสมผสานแนวคิดของพุทธศาสนาฝ่ายมหายานจากอินเดียและปรัชญาเต๋าของจีน คำว่า “เซน” (Zen) มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า “ธยานะ” (Dhyana) และมาจากภาษาบาลีว่า “ฌาน” (Jhana) แปลว่า “การเพ่งสมาธิ” เมื่อพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าไปยังดินแดนจีน ชาวจีนได้ออกเสียงจาก “ฉาน” (Chan) ต่อมาจึงพัฒนาเป็นพุทธศาสนานิกาย “ฉาน” และญี่ปุ่นได้รับอิทธิพลจากนิกายฉานเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนอาทิตย์อุทัยแห่งนี้ ชาวญี่ปุ่นออกเสียง “ฉาน” เป็น “เซน” จึงเป็นพุทธศาสนานิกาย “เซน” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา จุดกำเนิดของพุทธปรัช्यानิกายเซนมีมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลที่มีกล่าวเอาไว้ในพระสูตรโดยย่อว่า สมัยหนึ่งพระพุทธองค์ประทับ ณ ภูเขาชิกกุฏ ท้าวมหาพรหมได้มาถวายดอกไม้เป็นพุทธบูชาแล้ว กราบพูลให้ทรงแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมโดยการยกชูดอกไม้ขึ้น ณ ท่ามกลางสังฆมณฑลนั้น โดยไม่มีใครได้ตรัสอะไร เหล่าเทพและมนุษย์ต่างไม่เข้าใจความหมายที่พระองค์ทรงยกชูดอกไม้ขึ้นนั้น มีแต่พระมหากัสสปะเท่านั้นที่แสดงอาการยิ้มเล็กน้อย พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ตถาคตมีธรรมจักขุอันถูกตรึงพระนิพพานและจิตที่เยี่ยม ภาวะที่แท้จริงย่อมไม่มีลักษณะขอพระมหากัสสปะรักษาไว้ให้ดี” และต่อมาได้ทรงประทานผ้าจีวรแด่พระมหากัสสปะ พร้อมได้ตรัสชมว่าพระมหากัสสปะเป็นผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ ณ จุดนี้เอง ถือว่าได้กำเนิดพุทธศาสนานิกายเซน (พระมหาคะนอง ชาวทองเหลือง, 2550 : 5) ซึ่งถือว่า “สมาธิ” หรือ “ฌาน” เป็นสิ่งสำคัญที่เป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงพุทธภาวะ และถือว่าการสอนที่ไม่ต้องอาศัยคัมภีร์ ไม่อาศัยตัวหนังสือ ไม่อาศัยการอ่าน เพียงแต่อาศัย “จิต” เป็นสำคัญครั้งแรกในโลก โดยถือว่า พระมหากัสสปะเป็นสังฆปริณายกองค์แรก และมีสังฆปริณายกสืบทอดกันมาถึง 33 องค์ (พระมหาคะนอง ชาวทองเหลือง, 2550 : 6-7) และในเวลาต่อมาพุทธศาสนานิกายเซน ก็มีนิกายใหม่แยกออกไปอีก 5 นิกาย ได้แก่ (1) นิกายหลินฉี (Lin Chi) ญี่ปุ่นเรียกว่า “รินไซ” (Rinzai) (2) นิกายเส้าตุง (Tsao Tung) ญี่ปุ่นเรียกว่า “โซโต” (Soto) (3) นิกายยุนเหมิน (Yun Men) ญี่ปุ่นเรียกว่า “อุมมอม” (Ummom) (4) นิกายกุยหยาง (Kuei Yang) ญี่ปุ่นเรียกว่า “อิกิโยว” (Ikkyo) และ (5) นิกายฟาเยิน (Fa Yen) ญี่ปุ่นเรียกว่า “โฮเง็น” (Hogen)

วิเคราะห์สารัตถะพุทธปรัชญาเซน

เซนมุ่งให้มนุษย์มองย้อนเข้าไปในธรรมชาติของตนเองจนเห็นตนเองมีพุทธภาวะอยู่ภายในแล้วเกิดความเพียรพยายามที่จะเข้าถึงพุทธภาวะดังกล่าว บรรลู่ถึงพุทธภูมิอันเป็นจุดเริ่มต้นของเราเอง ดังนั้น พุทธปรัชญาเซนจึงมีหลักการพื้นฐานสำคัญสรุปได้ด้วยข้อความ 4 บรรทัดว่า

การถ่ายทอดพิเศษนอกคัมภีร์
ไม่อิงอาศัยถ้อยคำและตัวอักษร
ชี้ตรงไปยังจิตวิญญาณของมนุษย์
มองย้อนเข้าไปในธรรมชาติแท้ของตนเองและบรรลุพุทธภูมิ

(พระมหาคะนอง ขาวทองกลาง, 2550 : 9)

ผู้เขียนขอแนะนำสารัตถะพุทธปรัชญาเซนที่สำคัญดังต่อไปนี้

1. สารัตถะเรื่อง “พุทธภาวะ” (Buddhahood)

ในทัศนะของพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมเกี่ยวกับพุทธภาวะหรือความเป็นพระพุทธรูปเจ้ามีเฉพาะเพียงพระองค์เดียวเท่านั้น ผู้ที่จะเป็นพระพุทธรูปเจ้าต้องบำเพ็ญมาไม่รู้กี่ภพชาติถึงจะตรัสรู้และเป็นพระพุทธรูปเจ้าได้ แต่ในทัศนะพุทธปรัชญามหายาน โดยเฉพาะพุทธปรัชญาเซนนั้นกลับมีความเห็นว่าการบรรลุพุทธภาวะได้ ด้วยทัศนะดังกล่าว จึงเป็นเหตุให้พุทธศาสนามหายานเจริญเติบโตและเป็นที่ศรัทธาของประชาชนจำนวนมากในประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่นและทิเบต เพราะเชื่อกันว่าความสามารถในเชิงปฏิบัติความเป็นทวิลักษณ์ดังกล่าวนี้มีในมนุษย์ทุกคน โดยไม่จำเป็นต้องเป็นนักบวช ความสามารถที่กล่าวถึงนี้เป็นภาวะของจิตอันบริสุทธิ์ที่ยังไม่ได้ถูกครอบงำด้วยความรู้อันเป็นสมมุติบัญญัติ (เอกวุฒิ กาวิละ, 2561 : 54) พุทธปรัชญามหายานทุกนิกายล้วนได้รับอิทธิพลจากแนวคิดเรื่อง “พุทธภาวะ” หรือ “ธรรมชาติแห่งพุทธะ” (Buddhahood or Buddha nature) นี้ทั้งสิ้น โดยมีความเชื่อว่าสรรพสัตว์ล้วนมีพุทธภาวะอยู่ในตน และพุทธภาวะนี้เองที่เป็นเหตุให้สรรพสัตว์มีความสามารถที่จะพัฒนาจิตและปัญญาจนบรรลุธรรมได้ เมื่อกล่าวว่า “สรรพสัตว์มีความเป็นพุทธจิต (Buddha Essence) หรือที่เรียกว่า “พุทธภาวะ” อยู่ภายใน หมายความว่า สรรพสัตว์มีจิตที่สามารถพัฒนาให้เป็นจิตพุทธะ (Buddha, minds) ได้” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 55)

พุทธทาสภิกขุได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับพุทธภาวะว่า “ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ (Buddha Nature) หรือ “พุทธภาวะ (Buddhahood)” ซึ่งมีประจำอยู่ที่จิตเดิมแท้ สองคำนี้อธิบายยาก เว่ยหลงจึงต้องชี้ให้เห็น โดยการอนุมานว่า เมื่อใดจิตสะอาด ฉลาดและสงบถึงขนาดที่มองเห็นว่า “ความจริงกับความเท็จไม่น่ายึดถือเท่ากัน ความตรัสรู้กับความโง่เขลาเป็นสิ่งไม่น่ายึดถือเท่ากัน เมื่อนั้น ใจนั้นชื่อว่า อยู่ในมาตรฐานที่รู้จักพุทธภาวะอันมีอยู่เองแล้วในจิตเดิมแท้ของทุกคน” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 104)

2. สารัตถะเรื่อง “จิตเดิมแท้” (Essence of Mind)

ทัศนะเรื่อง “จิต” มีความสำคัญมากในพุทธปรัชญาทั้งในเถรวาทและมหายาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพุทธปรัชญามหายานนั้นถือว่า “จิต” มีความสำคัญและพุทธปรัชญามหายานก็เห็นว่า “การตรัสรู้ก็คือการใช้จิตปัญญามองสรรพสิ่งอย่างปล่อยวาง มองสรรพสิ่งที่มันเป็น” สำหรับพุทธปรัชญาเซนนั้นได้ให้ความสำคัญในเรื่องจิตเดิมแท้ (Essence mind or original mind) และเป็นพื้นฐานสำคัญที่เป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงความเป็นพุทธะ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรมทั้งหลาย มีใจเป็นใหญ่ มีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐที่สุด ทุกสิ่งสำเร็จด้วยใจ” (ขุ.ขุ. (ไทย)25/1/23) เป็นอาทิ แสดงให้เห็นว่า “จิต” นั้นมีความสำคัญ เพราะ “หากบุคคลมีใจชั่ว ความทุกข์ย่อมติดตามเขาเหมือนเงาติดตามร้อยเท้า โคนั้น” ในทางตรงกันข้าม “หากบุคคลมีใจดี ความสุขย่อมติดตามเขา เหมือนเงาติดตามตัว” และพุทธปรัชญาเถรวาทก็เชื่อว่า “จิตเดิมแท้ประภัสสร คือ มีความผ่องใส แต่ภายหลังจิตเศร้าหมองขุ่นมัว เพราะมีอุปกิเลสจรเข้ามา” แสดงให้เห็นว่า “จิตเดิมแท้ผ่องใส แต่ภายหลังเกิดความเศร้าหมอง เพราะกิเลสที่จรเข้ามา” (เอก.อ. (ไทย) 20/50/7-9) สำหรับพุทธปรัชญาเซนแบ่งจิตออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่ (พระมหาประสงค์ กิตติญาโณ (พรมศรี), 2557 : 24-25)

2.1 จิตในสภาพดั้งเดิมที่เรียกว่า “จิตเดิมแท้” ซึ่งเป็นจิตที่มีธรรมชาติบริสุทธิ์ เป็นศูนย์กลางที่รวมสรรพสิ่งในตัวเรา พระพุทธเจ้าและสรรพสัตว์ไม่มีอะไรเป็นอื่นจากความเป็นจิตหนึ่ง (One Mind) ดังคำสอนระหว่างฮวงโปและเป่ยส่วยว่า “พระพุทธเจ้าและสรรพสัตว์ไม่ได้เป็นอะไรเลยนอกจากเป็นเพียงจิตหนึ่ง นอกจากจิตหนึ่งนี้แล้ว มิได้มีอะไรตั้งอยู่เลย” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 3) คำว่า “จิตเดิมแท้” ก็คือจิตหนึ่ง หมายถึง สิ่ง ๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ก่อนที่จะเกิดมีสิ่งทั้งปวง ซึ่งมีความเป็นพุทธะอยู่ในตัว

2.2 จิตในสภาพที่เป็นตัวอาการหรือมายา ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงไปต่าง ๆ ตามอารมณ์ความรู้สึกนึกคิด จินตนาการ เป็นจิตที่ถูกอวิชชาห่อหุ้มไว้ ทำให้ขัดส่ายเคลื่อนไหวดิ้นรน กวัดแกว่ง ปนเปื้อนด้วยกิเลสสาละวัน ยึดถือในสิ่งต่าง ๆ

เมื่อกล่าวโดยปรมาัตถธรรม จิตในทัศนะพุทธปรัชญาเซนมีลักษณะ 6 ประการดังต่อไปนี้ (พระมหาสุรชัย ชยาภิวัฒน์โน (พุดชู), 2561 : 417-418)

(1) จิตเป็นธรรมชาติแท้ ไม่มีผู้ใดสร้างขึ้น หรือทำลายให้สูญหายไป หากแต่มีอยู่ในทุกสถานที่และทุกกาลเวลา ดังที่เว่ยหลงกล่าวไว้ว่า “การที่ใครจะบรรลุอนุตรสัมโพธิ์ได้นั้น ผู้นั้นจะต้อง

สามารถรู้แจ้งด้วยใจเองในธรรมชาติแท้ของตนเอง หรือที่เรียกว่า “จิตเดิมแท้” อันเป็นสิ่งที่ใครสร้างขึ้นไม่ได้ หรือทำลายไม่ได้ ช่วงเวลาขณะจิตเดียวเท่านั้น ผู้คนสามารถเห็นแจ้งจิตเดิมแท้ได้โดยตลอดกาลทั้งปวง ต่อจากนั้นทุก ๆ สิ่งก็จะเป็นอิสระจากการถูกกักขัง กล่าวคือจะเป็นวิมุตติหลุดพ้นไป (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 8)

(2) จิตปฏิวัติไปสู่สภาพความบริสุทธิ์ดั้งเดิม ดังข้อความที่ปรากฏในโพธิสัตว์ศีลสูตร ว่า “จิตเดิมแท้ของเรา เป็นของบริสุทธิ์โดยเด็ดขาด และถ้าเราได้รับรู้จักใจของเราเองและรู้แจ้งชัดว่า ตัวธรรมชาติแท้ของเราคืออะไรแล้ว เราจะบรรลุถึงพุทธภาวะได้ทุก ๆ คน ข้อความในวิมลกิริติเทศสูตร ก็ได้กล่าวไว้ว่า พันใดนั้น เขาตรัสรู้แจ่มแจ้งสว่างไสวและได้รับใจของเขาเองกลับคืนมา” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 31)

(3) จิตเป็นธรรมชาติที่เป็นกลางเสมอ ดังที่เว่ยหล่างกล่าวว่า “ที่ว่าทางฝ่ายดีก็มี ทางฝ่ายชั่วก็มีนั้นจริงอยู่ แต่เพราะเหตุที่ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้นเป็นของไม่ตีไม่ชว เพราะฉะนั้น พุทธธรรมจึงเป็นที่ปรากฏว่าไม่มีทางถึงสองทาง พุทธภาวะหรือธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้นไม่ใช่ของคู่” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 19)

(4) จิตบริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ตัณหา อุปาทาน จิตบริสุทธิ์โดยปกติ ดังที่ เว่ยหล่าง กล่าวว่า “ใครจะคิดว่าจิตเดิมแท้นั้นเป็นของบริสุทธิ์อย่างบริสุทธิ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่าจิตเดิมแท้นั้น เป็นอิสระ ไม่อยู่ภายใต้อำนาจความเป็นอยู่หรือภายใต้ความดับสูญอย่างอิสระแท้จริง ใครจะไปคิดว่าจิตเดิมแท้นั้น เป็นสิ่งที่มีความสมบูรณ์ในตัวมันเองอย่างสมบูรณ์แท้จริง ใครจะไปคิดว่าจิตเดิมแท้นั้นเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือความเปลี่ยนแปลงอย่างนอกเหนือแท้จริง ใครจะไปคิดว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่ปรากฏออกมานี้ ไหลเทออกมาจากตัวจิตเดิมแท้” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 12)

(5) จิตไม่มีความยึดมั่นถือมั่น เป็นหนึ่งเดียวกับศูนย์ตา ดังที่ฮวงโปกล่าวว่า “พวกเธอจงอย่าผูกพันตัวเองกับสิ่งใด นอกจากกับธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของ สิ่งทั้งปวง สมมุติว่า พวกเธอเอาเพชรพลอยจำนวนนับไม่ถ้วนไปประดับเข้าที่ความว่าง จงคิดดูเถิดว่า มันจะติดอยู่ที่นั่นได้อย่างไร ธรรมชาติแห่งความเป็นพุทธะนั้นเป็นเหมือนกับความว่าง แม้เธอจะประดับ มันด้วยบุญกุศลและปัญญาอันมากมายจนประมาณมิได้ ก็คงคิดดูเถิดว่า สิ่งเหล่านั้นจะติดอยู่ที่ธรรมชาติ แห่งความเป็นพุทธะนั้นอย่างไร บุญและปัญญาชนิดนั้น ก็รังแต่จะปิดคลุมธรรมชาติดั้งเดิมของพุทธภาวะเสีย และทำให้มันกลายเป็นสิ่งที่เห็นไม่ได้ไปเสียเท่านั้น” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 28)

(6) จิตไม่มีความคิดปรุงแต่ง เป็นจิตที่ไม่เล่นไปตามอารมณ์แห่งวิญญาณทั้ง 6 (ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ) ดังที่เว่ยหล่างกล่าวว่า “การลู่ถึงวิมุตติก็คือการลู่ถึงสมาธิฝ่ายปรัชญา ซึ่งเป็นความ ไม่ต้องคิด ความไม่ต้องคิดคืออะไร ความไม่ต้องคิดคือการเห็นและการรู้สิ่งทั้งหลายทั้งปวงตามที่เป็นจริง ด้วยใจที่ไม่มีอะไรห่อหุ้มพัวพัน สิ่งที่เราจะต้องทำนั้น มีเพียงการชำระจิตให้ใสกระจ่าง เพื่อวิญญาณทั้งหก เมื่อเล่นไปตามอายตนะทั้ง 6 (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อัมมารมณ) จะไม่ถูกทำให้เศร้าหมอง

โดยอารมณ์ทั้งหก (อารมณ์ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ) เมื่อใดใจของเราทำหน้าที่ของมันได้โดยอิสระ ปราศจากอุปสรรคและอยู่ในสถานะที่จะมาหรือไปได้โดยอิสระ เมื่อนั้น ชื่อว่าเราได้บรรลุสมาธิฝ่ายปรัชญาหรืออภิปรัชญา สถานะเช่นนี้มีนามว่า “การทำหน้าที่ของความไม่ต้องการคิด” (พุทธทาสภิกขุ, 2547 : 32-33)

จากการที่ได้ศึกษาสารัตถะพุทธปรัชญานิกายเซนที่สำคัญ 2 ประเด็นซึ่งถือว่าเป็นคำสอนที่เป็นจุดเด่นและทำให้ “เซน” เป็นที่สนใจของคนทั่วไปคือ “พุทธภาวะ” และ “จิตเดิม” ผู้เขียนตั้งคำถามว่า “จริงหรือไม่ที่มนุษย์ทุกคนหรือแม้กระทั่งสัตว์ทุกตัวตนมีพุทธภาวะในตัว” ถ้าสรรพชีวิตสามารถเป็นพุทธะได้ ก็เป็นไปตามที่เซนสอน แต่ถ้าไม่เป็นดังที่เซนสอนไว้ ก็เป็นไปตามที่ “เถรวาท” สอนไว้ อย่างไหนมีเหตุผลน่ารับฟังมากกว่ากัน พุทธปรัชญาเถรวาทเชื่อใน “วิบาก” คือ สิ่งที่ถูกชีวิตได้สั่งสมไว้ ซึ่งมีทั้ง “กุศลวิบาก” และ “อกุศลวิบาก” ผู้ที่สั่งสม “กุศลวิบาก” ไว้มาก ย่อมมีโอกาสในการเข้าถึง “พุทธภาวะ” เช่น พระพุทธเจ้า ซึ่งตามประวัติพระองค์ทรงบำเพ็ญกุศลวิบากมามาก โดยเฉพาะที่ประจักษ์ก็คือ “10 ชาติใหญ่” ที่เรียกว่า “พระเจ้า 10 ชาติ” และพระชาติสุดท้ายก่อนที่จะมาบังเกิดเป็นพระสมณโคดมพุทธเจ้า พระองค์ทรงเกิดเป็น “พระเจ้าเวสสันดร” ซึ่งถือเป็น “มหาชาติ” คือชาติที่ยิ่งใหญ่ เพราะได้ทรงบำเพ็ญ “ทานบารมี” จนเกิดประเพณี “เทศน์มหาชาติ” ในสังคมไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ดังนั้น ผู้เขียนจึงไม่เห็นด้วยกับทัศนะเรื่อง “พุทธภาวะ” และ “จิตเดิมแท้” ของเซน แต่เห็นด้วยกับเถรวาทที่เชื่อในเรื่อง “สันตติ” คือ การสืบทอดหรือการเป็นปัจจัยของกันและกันตามหลักปฏิจรรยสมุปบาท คือ “เมื่อมีสิ่งนี้ ก็มีสิ่งนี้ เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้ก็เกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เมื่อสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ” เป็นไปไม่ได้ที่แต่ละคนซึ่งได้สั่งสมกรรมมาไม่เหมือนกัน จะได้สิ่งที่เหมือนกัน คือ “ความเป็นพุทธะ” แต่เป็นไปได้ที่แต่ละคนที่สั่งสมกรรมมาจะได้รับวิบากกรรมนั้น การที่เด็กเกิดมาในครอบครัวเดียวกัน อยู่ในสิ่งแวดล้อมชนิดเดียวกัน ได้รับการอบรมเลี้ยงดูอย่างเดียวกัน แต่กลับไม่เหมือนกัน กล่าวคือ คนโต เป็นคนเกเร ดื้อรั้น ไม่เชื่อฟังพ่อแม่ แต่คนเล็กมีนิสัยตรงกันข้ามที่เป็นเช่นนี้เพราะ “กรรม” คือการกระทำของทั้ง 2 คนที่ผ่านมาไม่เหมือนกัน จึงส่งผลทำให้ทั้ง 2 คนต่างกัน เซนเรียกสิ่งที่สั่งสมมาในอดีตว่า “จิตเดิมแท้” ซึ่งถือว่า “เป็นสิ่งบริสุทธิ์” เช่นเดียวกับเถรวาทที่เห็นว่า “จิตเดิมแท้” ประภัสสร แต่ต่อมาจิตเศร้าหมอง เพราะกิเลส” แต่ “จิตประภัสสร” ในทัศนะเถรวาทต่างจาก “จิตเดิม” ของเซนตรงที่ “จิตแรกเกิดยังมีกิเลสน้อย แต่ต่อมาถูกกระตุ้นให้มีกิเลสมากขึ้น” เช่น แม่ป้อนนม ทารกก็นอนในน้ำนม(โลกะ) เมื่อไม่ได้ตมั่งจึงร้องไห้(โทสะ)และคิดว่าน้ำนมดีที่สุดใน(โมหะ) ต่อมาเมื่อแม่นำข้าวมาห้อน ทารกก็นึกใจในข้าว(โลกะ) เมื่อแม่นำนมมาให้ตมั่งก็จะร้องไห้ (จนเด็กบางคนเป็นนม) แสดงว่า “จิตประภัสสร” ไม่ใช่ “จิตเดิม” ดังที่เซนตีความและสอน

สังเคราะห์สารัตถะพุทธปรัชญาเซนกับการดำเนินชีวิตร่วมสมัย

ข้อแตกต่างสำคัญที่สุดระหว่างเถรวาทกับมหายาน คือ “เทคนิคการศึกษาธรรม” พุทธศาสนาแบบดั้งเดิมนั้น ถึงแม้จะมีแนวคิดที่รักษานับธรรมนิยมให้ใกล้เคียงกับสมัยพุทธกาลมากที่สุด แต่กลับมีผู้นับถือน้อย ในขณะที่พุทธศาสนาแบบใหม่นั้น มีผู้นับถือมากและมากขึ้นตามลำดับ เนื่องมาจากพุทธศาสนาแนวใหม่นี้ได้นำหลักคำสอนมาอธิบายและที่สำคัญที่สุดคือนำหลักธรรมไปประยุกต์ให้สามารถใช้กับชีวิตได้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “การมองจากข้างใน” หรือ การใช้สติปัญญามองสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง โดยอาศัยเทคนิคที่พระพุทธองค์ทรงใช้ในสมัยพุทธกาลได้แก่ “สติ” ตามแนวมหาสติปัฏฐาน 4 ได้แก่ กาย เวทนา จิต ธรรม จิตของมนุษย์ทุกคนมีความว่างเป็นพื้นฐาน เพียงผัสสะจากรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส เข้ามาก่อนจน ทำให้ความว่างเปล่าของจิตเสียไป ถ้าเราสามารถสกัดผัสสะเหล่านี้ทางทวารทั้งหมดได้ จิตจะว่าง เข้าสู่สัจจญาณโดยอัตโนมัติ (สม สุจิรา, 2560) ท่านติช นัท ฮันห์ (Thich Nhat Hanh) พระสงฆ์ชาวเวียดนาม ผู้นำคนสำคัญของนิกายเซนปัจจุบัน ท่านเน้นให้ทุกคนอยู่กับปัจจุบันขณะ โดยมีสติ คือ “การตื่นตัว” ตลอดเวลา อัตลักษณ์การสอนของท่านคือ ท่านจะให้สัญญาธรรมะช่วงทุก 15 นาที เพื่อปลูกสติ คือ ให้ทุกคนมีความตื่นตัว เรียกว่า “ระฆังสติ” ตามธรรมชาติหรือธรรมชาติของมนุษย์ที่ขาดสติมักจะมี ความทุกข์กับเรื่องที่ผ่านมาแล้ว (อดีต) และเรื่องที่ยังไม่เกิด (อนาคต) หากมนุษย์มี “สติ” คือ “ตื่นตัวตลอดเวลา” ก็จะทำให้มนุษย์มีความรู้ตัวตนเองกำลังคิดอะไร และตามอารมณ์นั้นกลับมาอยู่กับปัจจุบัน เมื่อฝึกฝนจนมีความชำนาญแล้ว มนุษย์จะหมดทุกข์หรือมีทุกข์น้อยลง ด้วยเทคนิควิธีการปฏิบัติดังกล่าวมานี้ พุทธศาสนานิกายเซน จึงไม่มีรูปแบบปฏิบัติที่ตายตัว ขอเพียงแต่ให้มี “สติ” คือการตระหนักรู้อย่าง เต็มเปี่ยมในปัจจุบันขณะ (2560 : 19) สอดคล้องกับพระโพธิญาณเถร (ชา สุภทฺโท) ที่กล่าวว่า “ความจริงนั้น ใจของคนเรานั้นเป็นปกติอยู่ เปรียบเหมือนน้ำฝน เป็นน้ำที่สะอาด มีความใสสะอาด บริสุทธิ์เป็นปกติ หากเรานำสีเขียวไปใส่ เอาสีเหลืองไปใส่ น้ำก็จะกลายเป็นสีเขียว สีเหลืองไป จิตของมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน เมื่อไปถูกอารมณ์ที่ชอบใจ ใจก็สุข ใจก็ดี เมื่อถูกอารมณ์ไม่ชอบใจ ใจก็ขุ่นมัว ไม่สบาย เหมือนน้ำที่ถูกสีเขียวก็นกลายเป็นสีเขียว ถูกสีเหลือง ก็กลายเป็นสีเหลืองไป เปลี่ยนไปเรื่อย ปกติใจของเรานั้นสะอาดเหมือนน้ำ ใสบริสุทธิ์ แต่จะขุ่นมัว เพราะมีสิ่งสกปรกเจือเข้าไป จิตเมื่อถูกอารมณ์โลก อารมณ์โกรธ อารมณ์หลงกระทบ ก็ทำให้ทุกข์ ขุ่นมัว เศร้าหมอง” (2536 : 6-7) ขณะที่พุทธทาสภิกขุ (ม.ป.ป : 61) กล่าวว่า “อำนาจความตื่นของจิต เมื่อถูกผูก ถูกเชียน ย่อมประจักษ์เป็นสภาวะที่ชวนให้เกิดความกลัวและอ่อนใจ หรือหวัดแกว่ง ซึ่งถ้าใช้เชือกคือสติไม่เหนียวแน่นพอ ก็อาจจะลั่นเลิกหรือทำลายลงในขณะนั้นได้ ดังนั้นต้องใช้เชือกคือสติให้มั่นไว้ ไม่หวั่นไหวตามอาการที่ปรากฏทั้งในทางที่ยั่วให้รู้สึกตื่นเต้นหรือในทางที่นำตกใจกลัวก็ตาม...” ส่วนพระไพศาล วิสาโล (2559 : 15) กล่าวว่า “เมื่อใดก็ตามที่เราเป็นทุกข์ ขอให้รู้ว่ามีมันเป็นเพราะความคิดของเรา ความคิดปรุงแต่ง ความคิดที่เตลิดเปิดเปิงไป เมื่อเรารู้ทันความคิด มันก็หยุดปรุงแต่งแล้วกลับมาเป็นปกติ....”

สำหรับ ว.วชิรเมธี (2553 : 11) กล่าวว่า “เมื่อความทุกข์เกิดขึ้น ถ้าเราขาดสติ เราจะมองไม่เห็นทุกข์ แต่ถ้าเรามีสติเราจะเห็นความทุกข์ พื้นที่ที่เราเห็น ความทุกข์จะเปลี่ยนคุณภาพเป็นความสุขด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ความทุกข์เป็นความจริงอันประเสริฐ เพราะความทุกข์นำมาซึ่งความสุข...” ส่วน ภิกษุณีอัมพิกา อัคคชินญาณ (2551 : 34) กล่าวว่า “...เพราะว่าวันพรุ่งนี้ก็คือวันนี้ เหตุกับผลตรงกันอยู่ ถ้าทำวันนี้ให้ดี ไม่ต้องกลัววันพรุ่งนี้ตีแน่นอน ไม่ต้องตื่นนอนมากมาย แต่หมั่นทำดีไว้ในวันนี้...” ขณะที่สมพร พันธจารุณี ได้กล่าวประสบการณ์การฝึกสติในสังคมยุคใหม่ว่า “สิ่งสำคัญที่เราควรเข้าใจคือเวลาที่เรฝึกสติและอยู่กับปัจจุบันขณะ ไม่ได้หมายความว่าเราวางแผนอนาคตไม่ได้ ไม่ได้หมายความว่าต้องห้ามคิดทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งทำไม่ได้หรอก มันฝืนธรรมชาติของมนุษย์โดยทั่วไป เพียงแต่เมื่อเราคิดเราต้องรู้ตัวว่ากำลังคิดอยู่ หายใจเข้า... เรากำลังคิดเรื่องนี้อยู่... หายใจออก... เราคิดเรื่องนี้อยู่... รู้ว่าตัวเองอยู่กับขณะนี้เพื่อการทำงานและมีชีวิตอย่างดีที่สุด ด้วยความที่เราอยู่กับปัจจุบันขณะ เราจะไม่วิตกกังวลไม่เช่นนั้น ถ้าเราไปอยู่แต่ในอนาคตตลอดเวลา เมื่อเราอยู่ในปัจจุบันขณะ ก็จะทำให้เราเห็นเหตุปัจจัยต่างๆ ของทั้งอดีตและอนาคตอย่างชัดเจน รวมทั้งมองว่าในปัจจุบันมันมีเงื่อนไขเหตุปัจจัยอะไรอีกที่จะประกอบกันและทำให้สิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคตนั้นดีที่สุด นี่คือการวางแผนอย่างมีสติ และจะส่งผลดีในอนาคต...(พัทธมน วงษ์รัตน์, 2564) การดำเนินชีวิตแบบมีสติคือการดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท มีความรอบคอบ ระมัดระวัง เป็นพระปัจจุสมมาจาที่องค์พระศาสดาได้ตรัสไว้ก่อนปรินิพพานว่า (ส.ส.(ไทย)15/186/260) “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาพวกเธอจงทำหน้าที่ให้สมบูรณ์ด้วยความไม่ประมาทเถิด” ดังนั้น บัณฑิตชนพึงมีชีวิตอยู่กับปัจจุบันขณะ ไม่ปล่อยใจไปลอยให้กิเลสคือความโลภ ความโกรธ ความหลงเข้ามาบงการชีวิตให้คืนมนตร์ร้อนดำเนินชีวิตอย่างสันติทั้งกายและใจ

สรุป

พุทธศาสนาเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตที่สมบูรณ์หรือเป็นวิถีชีวิต (Way of Life) ที่สมบูรณ์แบบกระบวนการหนึ่งที่ฝึกฝนพัฒนาให้มนุษย์มีความสมบูรณ์ทั้งด้านร่างกาย สังคม อารมณ์ และสติปัญญา การพัฒนาด้านกายนั้นเรียกว่า “กายภาวนา” คือ กระบวนการพัฒนากายให้มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ มีการแสดงออกที่ดีงาม การพัฒนาด้านสังคมนั้นเรียกว่า “สีลภาวนา” คือ การพัฒนาพฤติกรรมการอยู่ร่วมกันในสังคม ให้มีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน อยู่ด้วยความปรารถนาดีต่อกัน การพัฒนาด้านอารมณ์นั้นเรียกว่า “จิตภาวนา” คือ การพัฒนาจิตให้มีสมรรถนะในการที่จะดำเนินชีวิตอยู่อย่างมีความสุขน้อยปราศจากความบีบคั้นของกิเลส และ การพัฒนาทางด้านสติปัญญา เรียกว่า “ปัญญาภาวนา” คือ การพัฒนาความเข้าใจชีวิตและสรรพสิ่งด้วยความรู้ชัดเจน ละการยึดถือ ปล่อยวางได้ เมื่อกล่าวโดยสรุป การพัฒนาที่สมบูรณ์แบบก็คือการพัฒนาให้ครบทั้ง 2 ด้าน คือด้านกายและด้านจิตใจควบคู่กันไป

ศาสนาพุทธแบบใหม่คือพุทธศาสนาที่แยกมาจากศาสนาพุทธแบบดั้งเดิม ที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่า “พุทธศาสนานิกายมหายาน” หมายถึง พุทธศาสนาที่เห็นว่า ควรปรับปรุงแนวทางการนำเสนอหรือการปฏิบัติแบบใหม่ให้เข้ากับกาลสมัย เหมาะสมกับเวลาที่เปลี่ยนไปอย่างมีสิ้นสุด ดังนั้น พุทธศาสนาแบบใหม่นี้ จึงเป็นพุทธศาสนาที่เข้ากับวิถีชีวิตของคนร่วมสมัยได้ดีกว่าศาสนาแบบดั้งเดิม และ “เซน” ก็เป็นนิกายหนึ่งในศาสนาแบบใหม่ที่มีผู้นับถือเพิ่มมากขึ้นทั่วโลก อันเนื่องมาจากการปรับปรุงคำสอนให้เข้ากับยุคสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นปรัชญาแบบ “อรรถิภาวนิยม” คือ ให้ความสำคัญที่ตัวของแต่ละบุคคล โดยเห็นว่า มนุษย์ทุกคนมีพุทธภาวะในตัว ไม่มีอะไรแตกต่างระหว่างปุถุชนกับพระพุทธเจ้า หากจะมีความแตกต่างก็มีเพียง “จิต” ที่รู้แจ้ง เข้าใจสรรพสิ่งที่ชัดเจนแจ่มแจ้งกว่าบุคคลทั่วไปรวมทั้งสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายเท่านั้น

พุทธปรัชญาเซน เกิดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลแล้ว โดยมีพระมหากัสสปะ (กัสยปะ) เป็นสังฆปริณายกเป็นรูปแรกที่ได้รับประทานบาตร จีวรมาจากพระพุทธองค์ที่ครั้งหนึ่งได้ทรงถือดอกบัวและชูขึ้นในท่ามกลางหมู่สงฆ์ แต่ละองค์ก็มีผู้ใดเข้าใจว่าหมายความว่าอย่างไร มีแต่เพียงท่านพระมหากัสสปะเท่านั้นที่เข้าใจความหมาย และต่อมาพระโพธิธรรมภิกษุชาวภารตะประเทศได้นำพุทธศาสนามหายานไปเผยแผ่ยังประเทศจีน อารยธรรมของกลุ่มแม่น้ำสินธุจึงผสมผสานกับอารยธรรมกลุ่มแม่น้ำฮวงโหกลายเป็นวิถีชีวิตที่งดงามทั้งในจีนเอง รวมทั้งญี่ปุ่นและเวียดนามด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า พุทธปรัชญาเซนแบบจีนและแบบญี่ปุ่นได้มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวโลกยุคใหม่ ที่กำลังแสวงหาความสุขจากดวงประทีปที่ส่องสว่างทางใจ ให้มีความสุข อิสระในปัจจุบันขณะ โดยไม่ต้องไปพบหรือได้ประสบในโลกหน้า ซึ่งไม่รู้ว่าจะได้สัมผัสหรือไม่ เพราะฉะนั้น พุทธปรัชญาเซน จึงเป็นปรัชญาเพื่อความสุขในโลกปัจจุบันอย่างแท้จริง

องค์ความรู้ใหม่

ก่อนอื่นผู้เขียนต้องยอมรับว่า การศึกษาพุทธปรัชญามหายานครั้งนี้เป็นการศึกษารั้งแรก ในช่วงชีวิตที่ผ่านมา ผู้เขียนศึกษาเฉพาะพุทธปรัชญาเถรวาทเท่านั้น ทำให้เป็นเหมือน “กบอยู่ในกะลา” คือรู้เฉพาะเถรวาทเพียงด้านเดียว และยังมองว่า “พุทธปรัชญามหายาน” นั้น เป็นปรัชญา “นอกกริต” ที่เมื่อมีโอกาสได้พบเห็นพระสงฆ์นิกายมหายาน ก็นึกตำหนิว่า “เป็นพระไม่เรียบร้อย” แต่เมื่อมีโอกาสได้ศึกษา “พุทธปรัชญาเซน” ซึ่งเป็นนิกายหนึ่งของพุทธปรัชญามหายานแล้วจึงเปลี่ยนโลกทัศน์มุมมองมหายานใหม่ และไม่แปลกใจว่า เพราะเหตุใดเมื่อเข้าไปศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาในสื่อสังคมออนไลน์ จึงพบแต่คำสอนของ “พุทธปรัชญามหายาน” เป็นส่วนใหญ่ ผู้เขียนจึงสรุปองค์ความรู้ที่ได้จากการค้นพบในครั้งนี้ว่า “พุทธปรัชญาเซน” สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตได้ง่ายและได้จริง โดยการปัญญามองด้านในด้วยเทคนิควิธีการสอนของเซนที่สอนให้มองสรรพสิ่งเป็น “สูญญตา” คือ “สรรพสิ่งเป็นของว่างเปล่า” มีเกิดในเบื้องต้น มีตั้งอยู่ในท่ามกลาง และสูญญาคือสลายไปในที่สุด เมื่อใครก็ตามที่พิจารณาด้วย

“จิตที่ตื่นรู้” และ “อยู่ปัจจุบันขณะ” ไม่ไปคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่วิตกกังวลในสิ่งที่ยังไม่มาถึง ดำเนินชีวิตแบบ “กายอยู่ไหน ใจอยู่นั้น” หรือ “กายไหว ใจรู้” ทำให้ชีวิตทุกข้น้อยลง ความเครียดความวิตกกังวลต่าง ๆ ก็พลันหายไป และเห็นว่า “พุทธปรัชญามหายาน มีแนวโน้มที่จะเผยแผ่ออกไปได้อย่างกว้างขวางทั่วโลกในอนาคต” ศาสนาในอนาคตต้องเป็นศาสนาที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับชีวิตได้จริง และเป็นศาสนาที่มีเหตุผลสามารถอธิบายได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ตามแนวคิดของไอน์สไตน์ ที่ผู้เขียนวิเคราะห์ว่า “พุทธปรัชญามหายานสามารถนำไปใช้ในชีวิตจริงได้” เพราะสังคมหรือโลกยุคใหม่จะเป็นสังคมที่มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี โดยเฉพาะเทคโนโลยีสื่อสาร (Social Technology) มาก เมื่อเทคโนโลยีมีความเจริญก้าวหน้ามาก ณ จุดหนึ่ง มนุษย์จะเบื่อหน่ายต่อเทคโนโลยีซึ่งก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้งและกลับมาหาความสุขด้านจิตใจ ด้วยการกลับมาหาสิ่งเดิม ๆ (Bake to the Basic) ก็คือศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม โดยเฉพาะ “จิตใจ” สิ่งที่เหมาะสมต่อการพัฒนาจิตใจมากที่สุดก็คือการฝึก “สติ” ตามแนวทางที่พุทธปรัชญานิกายเซนสอน น่าจะเป็นคำตอบในโลกยุคใหม่อย่างแท้จริง

เอกสารอ้างอิง

- ดังตฤณ. (2556). เซนในการทำงานอย่างเซียน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฮาวฟาร์.
- ดิช นัท ฮันท์. (2560). ศิลปะแห่งการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เนชั่นบุ๊คส์.
- นพพร เทพลีธา. (2556). คู่มือชีวิต. (ตอนที่ 12). กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอ.เอส.พี ดีไซน์ พรินต์ติ้ง จำกัด.
- พระมหาสุรชัย ชยาภิวัตฺตโน (พุทธชู). (2561). แนวคิดเรื่องจิตเดิมแท้ในพุทธปรัชญาเซน. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 25(2), 417-418.
- พระมหาคะนอง ขาวทองกลาง. (2550). วิธีการบรรลุธรรมในพุทธปรัชญารินไซเซน. *วารสารพุทธศาสนศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, 4(1), 6-7.
- พระมหาประสงค์ กิตติญาโณ (พรมศรี). (2557). การพัฒนาจิตแบบพุทธนิกายเซน. นนทบุรี: สำนักพิมพ์วาราร.
- พระไพศาล วิสาโล. (2559). ความสุขอยู่ที่ใจ หันมาเมื่อไหร่ก็เจอ. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- พัทมน วงษ์รัตน์. (2561). ภิกษุณีนิรามิสางามแห่งสติ เกื้อกูลและขัดเกลาใจเราให้อยู่กับความจริง ณ ปัจจุบัน. สืบค้นเมื่อ 25 กุมภาพันธ์ 2564, จาก <https://adaybulletin.com/talk-conversation-sister-niramisa/24646>.

พจนานันท์ จันทรสันติ (แปล). ดิษ นัท อันท(เขียน). (2546). กุญแจเซน. (พิมพ์ครั้งที่ 8). กรุงเทพมหานคร:
มูลนิธิโกลดคิมทอง.

พุทธทาสภิกขุ. (2547).สูตรของเว่ยหลาง. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

พุทธทาสภิกขุ. (ม.ป.ป.). วิธีแห่งการเข้าถึงพุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์.

พระอาจารย์ชา สุภัทโท. (2536). โพธิญาณ. (พิมพ์ครั้งที่ 2). อุบลราชธานี: วัดหนองป่าพง.

ภิกษุณีอัมพิกา อัครชินญาณ. (2551). ก้าวอย่างอย่างเซน.กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สุภาพใจ.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.(2539).พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วศิน อินทสระ. (2546). พุทธปรัชญามหายาน. กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย
รามคำแหง.

ว. วชิรเมธี. (2553). ความทุกข์มาโปรด ความสุขไปรยปราย.กรุงเทพมหานคร: ปราน พับลิชชิ่ง จำกัด.

สมภาร พรหมทา. (2546). พุทธศาสนานิกายเซน. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

สม สุจิรา. (2560). ทวาร 6 ศาสตร์แห่งการรู้ตนเอง. (พิมพ์ครั้งที่ 32). กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นตัง
แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

หวั่งเหียน (เรียบเรียง). พีร ดำรงรัตน์ (แปล). (2562). ปัญญาแห่งเซน. กรุงเทพมหานคร: วาราทพับลิชชิ่ง.

อภิชัย โพธิ์ประสิทธิ์ศาสตร์. (2539). พระพุทธศาสนามหายาน. (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เอกวุฒิ กาวิละ. (2561). ศีลปฏิบัติศาสนานิกายเซนที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวญี่ปุ่นที่พำนัก
อาศัยในจังหวัดเชียงใหม่. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.